

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.17>**Соцька А. М.,**

кандидат юридичних наук,
заступник завідувача відділу Офісу Президента України,
старший викладач Національної академії статистики, обліку та аудиту,
радник Голови Національної Асамблеї людей з інвалідністю України

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДОСВІДУ ЛИТВИ Й УКРАЇНИ З АДМІНІСТРУВАННЯ СФЕРИ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ НАД ПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ

Анотація. Авторкою у статті приділено увагу питанню досвіду Литви стосовно адміністрування сфери опіки та піклування над повнолітніми особами, а також здійснено порівняльний аналіз відповідної практики України з досліджуваною практикою Литви. Передусім проаналізовано повноваження органів опіки та піклування відносно повнолітніх недієздатних осіб та осіб, дієздатність яких обмежена. Відзначено таке їх ключове завдання, як здійснення нагляду і контролю за діяльністю опікунів і піклувальників, а також зауважено на взаємодії із органами судової влади за відповідним напрямом діяльності. Відзначено відмінності між компетенцією органів опіки та піклування у сфері опіки та піклування над повнолітніми особами в Україні й Литві. Також особливий акцент у статті зроблено на причинах встановлення статусу недієздатності та обмеженої дієздатності за литовським і українським законодавством. Акцентовано на суттєвих відмінностях щодо підстав для обмеження дієздатності повнолітніх осіб в Литві й Україні. Проаналізовано правові наслідки встановлення особам із відповідними порушеннями здоров'я та поведінки відповідних статусів, зокрема встановлення над ними опіки чи піклування, призначення їм опікуна чи піклувальника, безпосередньо здійснення повноважень щодо опіки та піклування, зокрема в частині забезпечення та захисту майнових прав підопічних осіб. Зазначено про практику Литви зі встановлення піклування над дієздатною фізичною особою, яка через стан свого здоров'я не може самостійно виконувати свої права чи обов'язки, від якої Україна відмовилася з прийняттям нового цивільного законодавства. Резюмовано про суттєву схожість систем опіки та піклування в нашій і литовській країнах.

Ключові слова: опіка, піклування, недієздатна особа, особа, дієздатність якої обмежена, опікун, піклувальник, орган опіки та піклування, помічник.

Sotska A. M. Comparative analysis of the experience of Lithuania and Ukraine on the administration of the sphere of guardianship and care over adults

Abstract. In the article, the author paid attention to the question of Lithuania's experience in the administration of the sphere of guardianship and care of adults, and also carried out a comparative analysis of the relevant practice of Ukraine with the researched practice of Lithuania. First of all, the powers of the guardianship and guardianship bodies regarding adult incapacitated persons and persons whose legal capacity is limited are analyzed. Their key task, such as supervision and control over the activities of guardians and custodians, was noted, as well as interaction with judicial authorities in the relevant field of activity. The article also places special emphasis on the reasons for establishing the status of incapacity and limited legal capacity under Lithuanian and Ukrainian legislation. Emphasis is placed on significant differences regarding the grounds for limiting legal capacity of adults in Lithuania and Ukraine. The legal consequences of establishing appropriate statuses for persons with relevant health and behavioral disorders, in particular, establishing guardianship or guardianship over them, appointing a guardian or custodian to them, directly exercising powers of guardianship and guardianship, in particular in terms of ensuring and protecting the property rights of wards, have been analyzed. The Lithuanian practice of establishing guardianship over an able-bodied natural person who, due to his health, cannot independently fulfill his rights or obligations, was mentioned, which Ukraine abandoned with the adoption of new civil legislation. The essential similarity of guardianship and care systems in our and Lithuanian countries is summarized.

Key words: guardianship, guardianship, incapacitated person, person whose legal capacity is limited, guardian, custodian, body of guardianship and guardianship, assistant.

Постановка проблеми. Як і будь-яка інша сфера життєдіяльності в Україні, сфера опіки та піклування над повнолітніми недієздат-

ними особами та особами, дієздатність яких обмежена, потребує вдосконалення і повинна відповідно розвиватися. Зазначене сто-

сується як законодавства, так і практики його реалізації. На сьогодні гостро постає питання із запровадження альтернативних опіки та піклуванню механізмів забезпечення і захисту прав повнолітніх осіб, які потребують опіки та піклування. У зв'язку з цим потребує вивчення міжнародний досвід відповідного спрямування як засіб напрацювання пропозицій стосовно ймовірних шляхів вирішення теоретичних, законодавчих і практичних проблем. Рівною мірою зазначене стосується публічного адміністрування сфери опіки та піклування над повнолітніми особами.

Стан дослідження. Усупереч актуальності теми забезпечення, охорони і захисту прав повнолітніх осіб, які потребують опіки та піклування, зокрема й крізь призму адміністративно-правового забезпечення відповідної сфери, вона не знайшла належного відображення в наукових працях, а особливо в контексті порівняльного аналізу національного й міжнародного досвіду.

З огляду на викладене, підготовку цієї статті здійснено з **метою** вивчення відмінностей та схожостей у досвіді Литви й України з адміністрування сфери опіки та піклування над повнолітніми особами.

Виклад основного матеріалу. Продовжуючи досліджувати тему міжнародного досвіду з публічного адміністрування сфери опіки та піклування над повнолітніми особами, у цій статті приділимо увагу законодавчим і практичним аспектам відповідних правовідносин у Литві, з'ясованим за результатами опрацювання інформації Посольства України у Литовській Республіці [4] та аналізу норм Цивільного кодексу Литовської Республіки [5], а також порівнянню відповідного досвіду іноземної країни з практикою України.

Так, основним законодавчим актом Литви з питань опіки та піклування над повнолітніми особами є Цивільний кодекс Литовської Республіки (далі – ЦКЛР) [5].

До слова зазначимо, що відповідні правовідносини в нашій державі також є предметом регулювання цивільного законодавства, зокрема Цивільного [2] (далі – ЦКУ) та Цивільного процесуального [3] (далі – ЦПКУ) кодексів України, а також Правил опіки та піклування, затверджених наказом Державного

комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26.05.1999 № 34/166/131/88 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 17 червня 1999 р. за № 387/3680) (діють в частині положень, які не суперечать ЦКУ та ЦПКУ) [1].

Компетентними органами Литви в досліджуваній сфері виступають органи опіки і піклування, які входять до структури органів місцевого самоврядування (відділи соціального захисту в адміністраціях місцевого самоврядування).

В Україні ж функції органів опіки та піклування переважно виконують органи соціального захисту населення. Однак непоодинокими є випадки покладання відповідних обов'язків на секретарів виконавчих комітетів органів місцевого самоврядування, соціальних працівників і директорів територіальних центрів соціального обслуговування, ба навіть на бібліотекарів та землевпорядників.

До компетенції органів опіки та піклування в Литві належить, окрім іншого:

- здійснення нагляду і контролю за діяльністю опікунів та піклувальників;
- внесення до суду клопотань про визнання особи недієздатною або обмежено дієздатною, встановлення над нею опіки чи піклування, призначення та звільнення від обов'язків опікуна або піклувальника, поновлення дієздатності особи, припинення щодо неї опіки або піклування;
- видача документів, що засвідчують факти визнання особи недієздатною або обмежено дієздатною, встановлення опіки чи піклування, призначення опікуна або піклувальника, їх відсторонення або звільнення від обов'язків опікуна чи піклувальника;
- надання судам висновків щодо можливості укладення угод стосовно нерухомого майна недієздатної або обмежено дієздатної особи;
- участь у розгляді в судах справ щодо надання дозволів у випадках, коли опікун хоче продати, подарувати або іншим чином передати третім особам нерухоме майно недієздатної особи або право на таке майно, передати його в оренду або безплатне корис-

тування, закласти його, а також укласти будь-яку іншу угоду, якщо на підставі цієї угоди майно недієздатної особи зменшується або передаються чи припиняються права недієздатної особи на майно (так само це стосується справ щодо укладення аналогічних угод за згодою піклувальника стосовно майна особи з обмеженою дієздатністю) тощо [4].

Водночас ключовим завданням органів опіки та піклування статтею 2.241 ЦКЛР визначено перше з перелічених вище повноважень, а саме: здійснення нагляду і контролю за діяльністю опікунів і піклувальників [5].

Говорячи про українську практику, органи опіки та піклування у сфері опіки та піклування над повнолітніми особами, окрім іншого, мають такі специфічні порівняно з Литвою, повноваження, як:

- призначення управителя майна фізичної особи – підприємця, визнаної недієздатною чи цивільна дієздатність якої обмежена, що використовувалося у підприємницькій діяльності та укладення з управителем договору управління цим майном, і здійснення контролю за відповідною діяльністю [2];

- встановлення опіки над майном особи, над якою встановлено опіку чи піклування, що знаходиться не за місцем проживання такої особи [2];

- забезпечення тимчасового влаштування непрацездатних осіб, які потребують опіки та піклування [1];

- розгляд скарг на дії опікунів та піклувальників [1];

- охорона та збереження житла і майна підопічних [1];

- обмеження, якщо це потрібно для захисту інтересів підопічних, права опікуна або піклувальника розпоряджатися вкладом, внесеним будь-ким на ім'я підопічного [1];

- здійснення контролю за діяльністю опікунів та піклувальників шляхом планових відвідувань осіб, які перебувають під опікою та піклуванням, із залученням громадськості [1];

- вимагання від опікуна або піклувальника відшкодування майнових збитків, завданих особі, стосовно якої припинено опіку або піклування, недобросовісним або недбалим виконанням опікунських обов'язків [1] тощо.

І що найбільш відмінне в компетенції українських органів опіки та піклування, то це повноваження, передбачене для них статтею 65 ЦКУ, а саме: до встановлення опіки або піклування і призначення опікуна чи піклувальника опіку або піклування над фізичною особою здійснює відповідний орган опіки та піклування [2].

Механізм визнання повнолітньої особи недієздатною, обмеження цивільної дієздатності повнолітньої особи, встановлення опіки та піклування над повнолітніми особами і поновлення дієздатності таких осіб в Литві зводиться до таких трьох напрямів.

Перший. Фізична особа, яка через психічні чи інтелектуальні порушення не може зрозуміти значення своїх дій або керувати ними, може бути визнана недієздатною та над нею буде встановлено опіку і призначено якомога швидше опікуна в судовому порядку. Якщо повнолітня особа, яка була визнана недієздатною, видужала або її здоров'я значно покращилося, суд може поновити її дієздатність та припинити здійснення над нею опіки.

У нашій державі також практикується скасування рішення суду про визнання особи недієздатною та поновлення дієздатності особи, яка визнана недієздатною, у разі видужання або значного поліпшення її психічного стану за рішенням суду на підставі відповідного висновку судово-психіатричної експертизи. Водночас відмінністю українського законодавства і практики є норма частини шостої статті 300 ЦПКУ про те, що строк дії рішення про визнання особи недієздатною визначається судом, але не може перевищувати двох років [3].

У Литві за повнолітню недієздатну особу всі правочини вчиняє опікун. Він також несе відповідальність за заподіяння шкоди підопічною особою, якщо не буде доведено, що шкода заподіяна не з його вини. Якщо опікун помер або не має достатніх коштів для відшкодування заподіяної шкоди життю або здоров'ю третьої особи, а особа, яка заподіяла шкоду, має достатньо коштів, то суд, беручи до уваги матеріальний стан недієздатної особи і потерпілого та інші обставини, які мають значення для справи, може стягнути відшкодування за рахунок майна цієї недієздатної особи.

Другий. Цивільна дієздатність особи може бути обмежена в судовому порядку, якщо така особа зловживає алкогольними напоями, наркотичними або психотропними речовинами. У такому випадку над цією особою за рішенням суду встановлюється піклування і їй призначається піклувальник. У разі усунення обставин, на підставі яких особа була визнана обмежено дієздатною, суд може поновити її дієздатність.

Аналізуючи зазначене, варто акцентувати, що в Україні, на відміну від Литви, дієздатність особи обмежується, окрім іншого, якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними (стаття 36 ЦКУ) [2].

У Литві повнолітня особа, дієздатність якої обмежена, може вчиняти правочини щодо розпорядження майном, а також отримувати заробітну плату, пенсію чи інші види доходів і розпоряджатися ними лише за згодою піклувальника, крім дрібних побутових правочинів. Інші правочини вчиняються з дозволу піклувальника. Повнолітня обмежено дієздатна особа особисто несе відповідальність за своїми договірними та позадоговірними зобов'язаннями.

Третій. Над дієздатною фізичною особою, яка через стан свого здоров'я не може самостійно виконувати свої права чи обов'язки, за її проханням може бути встановлено піклування та призначено за рішенням суду піклувальника. У такому ж порядку на підставі заяви дієздатної особи він і звільняється.

Дієздатна особа і піклувальник укладають договір, у якому визначаються права і обов'язки піклувальника, пов'язані з розпорядженням майном дієздатної особи.

В Україні до прийняття в 2004 році нового цивільного законодавства дієздатним особам також призначалися піклувальники. Сьогодні ж з метою надання дієздатній фізичній особі допомоги у здійсненні її прав та виконанні обов'язків існує інститут помічника. Помічник має право на одержання пенсії, аліментів, заробітної плати, поштової кореспонденції, що належать фізичній особі, яка потребує допомоги; він має право вчиняти дрібні побутові правочини в інтересах особи, яка потре-

бує допомоги, представляти особу в органах влади та організаціях, діяльність яких пов'язана з обслуговуванням населення [2].

Що стосується суб'єктів здійснення опіки та піклування над повнолітніми особами, то в Литві ними є опікуни та піклувальники. Відносно осіб, які визнані судом недієздатними або обмежено дієздатними та перебувають на лікуванні в медичних закладах, функції опіки і піклування здійснює відповідний заклад до того часу, поки не буде призначений постійний опікун або піклувальник.

Крім того, передбачено здійснення опіки та піклування над повнолітніми особами закладами та установами, у яких такі особи перебувають, до призначення постійного опікуна чи піклувальника.

На відміну від українського досвіду, у Литві законодавством не покладається на органи опіки та піклування функції зі здійснення опіки та піклування за жодних обставин. Водночас передбачено негайне призначення особі опікуна або піклувальника за письмовою заявою дієздатної особи.

Опікун або піклувальник недієздатної або обмежено дієздатної особи може користуватися доходами та майном цієї особи виключно в її інтересах.

Для укладення угод, сума яких перевищує 5 тис. литів (1,5 тис. євро), потрібен попередній дозвіл суду. В усіх випадках потрібен попередній дозвіл суду, якщо опікун хоче продати, подарувати або іншим чином передати третім особам нерухоме майно недієздатної особи або право на таке майно, передати його в оренду або безплатне користування, закласти його, а також укласти будь-яку іншу угоду, якщо на підставі цієї угоди майно недієздатної особи зменшується або передаються чи припиняються права недієздатної особи на майно. Ці правила також застосовуються у випадках, коли піклувальник збирається надати згоду на аналогічні угоди щодо майна особи з обмеженою дієздатністю [4].

У Литві встановлено заборону на укладення опікуном, піклувальником, їх близькими родичами угоди з особою, над якою вони здійснюють опіку чи піклування, за винятком випадків, коли майно дарується або дається в безплатне користування опікуну чи

піклувальнику, якщо це відповідає інтересам особи, над якою здійснюється опіка чи піклування.

Якщо опікун чи піклувальник неналежним чином виконує свої обов'язки, не забезпечує захист прав та інтересів підопічного чи піклувальника, використовує їх права в корисливих цілях, він може бути усунений від виконання обов'язків опікуна чи піклувальника за рішенням суду [4].

У разі наявності в недієздатної особи або особи з обмеженою дієздатністю нерухомих чи рухомих об'єктів, які потребують постійного догляду (підприємство, земельна ділянка, будівля тощо), суд своєю ухвалою призначає розпорядника майна, зокрема й опікуна чи піклувальника такої особи або ж іншу особу.

Опікун чи піклувальник, що є батьком, матір'ю або іншим близьким родичем підопічної особи, виконує відповідні обов'язки безоплатно. В інших випадках опікун має право на відшкодування за рахунок майна підопічного необхідних витрат, понесених у зв'язку з виконанням опікунських обов'язків. Розмір цих витрат і порядок їх оплати визначаються судом за позовом опікуна. Водночас окреслений підхід не поширюється на випадки, коли функції опікуна чи піклувальника виконує заклад лікування, виховання чи опіки (піклування) [4].

Оплатність послуг опікуна та піклувальника українським законодавством не передбачена. Хоча вважаємо таку практику обґрунтованою. Ба більше, відповідний фінансовий

тягар, на наше переконання, на себе повинні взяти або органи державної влади, або органи місцевого самоврядування. Проте ймовірність запровадження такої практики мізерна.

Висновки. Резюмуючи, вважаємо, що в багатьох моментах українська практика в досліджуваній сфері дуже схожа з практикою литовською. Зазначене свідчить на користь двох висновків.

По-перше, інститут опіки та піклування над повнолітніми особами має право на існування як механізм, який функціонує давно і певною мірою оправдовує відповідні засоби, спрямовані на захист прав повнолітніх осіб, які потребують опіки та піклування. Однак це жодною мірою не нівелює потреби в запровадженні в Україні альтернативних опіці та піклуванню інститутів для забезпечення осіб з тими чи іншими видами порушень здоров'я від позбавлення або обмеження їх дієздатності.

По-друге, литовський досвід в частині оплатності послуг суб'єктів здійснення опіки вважаємо ефективним засобом підвищення результативності діяльності опікунів та піклувальників повнолітніх недієздатних осіб та осіб, дієздатність яких обмежена, щодо забезпечення прав їх підопічних.

Своєю чергою належне функціонування інституту опіки та піклування над повнолітніми особами є своєрідною гарантією виконання державою її соціальної та правової функції відносно соціально незахищених верств населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про затвердження Правил опіки та піклування : наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26 трав. 1999 р. № 34/166/131/88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99#Text>
2. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
4. Щодо надання інформації : лист Посольства України у Литовській Республіці від 15 квіт. 2015 р. № 61210/71/ВЗГД-500-331.
5. Civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. 2000 m. liepos 18 d. Nr. VIII-1864. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.8A39C83848CB>